

5. Литовсько-руська
державна. Українські землі у
складі Великого князівства
Литовського та інших
держав
(у другій половині XIV –
першій половині XVI ст.)

1. Боротьба Польщі та Литви за Галицько-Волинську спадщину.

- Після смерті Юрія-Болеслава II розпочалась тривала боротьба Польщі, Угорщини і Литви.
- Волинське боярство, шукаючи собі князя, спинилося на кандидатурі *Любарта Гедиміновича*, який вважався спадкоємцем Юрія-Болеслава II
- Протягом 50-60-х років XIV ст. між Польщею й Литвою точилися війни за Галичину й Волинь. В **1387 р.** Галичина остаточно відійшла до Польщі. Волинь залишилась частиною Великого князівства Литовського.

Приєднання руських земель до складу Великого князівства Литовського

Князь	Заходи та приєднана територія
<i>Міндовг</i> (1230—1263 рр.)	Поширив свою владу на землі Західної Русі (Білорусь)
<i>Гедимін</i> (1316—1341 рр.)	Почав наступ на південноруські (українські) землі, проте зіткнувся з претензіями Польщі

Князь	Заходи та приєднана територія
<i>Ольгерд Гедимінович</i> (1341—1377 рр.)	У битві на річці <i>Сині Води</i> (1362 р.) завдав поразки Золотій Орді та приєднав Чернігівщину, Київщину, Переяславщину, Поділля. Унаслідок боротьби з Польщею відвоював Берестейський, Володимирський і Луцький уділи
<i>Вітовт</i> (1392—1420 рр.)	Заволодів Чорноморським узбережжям

Особливості статусу українських земель у складі Великого князівства Литовського

Приєднання відбувалося переважно мирним шляхом через бажання князівств позбавитися монгольського ярма

Система управління залишилася незмінною: руські князі сплачували щорічну данину та надавали збройну допомогу

Руська мова стала державною

Православна церква зберігала панівне становище

Збереглося руське законодавство («Руська правда»)

Литовці уклали династичні шлюби з українцями

Панувала українська культура

Боротьба за Галицько-Волинське князівство

Дата	Подія
1340 р.	Фактичний розпад Галицько-Волинського князівства після смерті Юрія II Болеслава (Волинь контролював литовський князь Любарт Гедимінович, причому князівство було незалежним від Литви; Любарт намагався відновити міць Галицько-Волинської держави; у Галичині фактичним правителем став боярин Дмитро Дедько, хоча формально вища влада належала Любартові; проте на землі князівства претендувало і Польське королівство)
1349— 1377 рр.	Війни між Любартом і союзними військами Польщі й Угорщини за територію Галичини (тривали з перемінним успіхом); їхнім результатом став остаточний поділ Галицько-Волинського князівства: Волинь відійшла Литві, а в Галичині посів угорський ставленик

Дата	Подія
1387 р.	Завоювання Галичини Польщею
1434 р.	Створення на території Галичини Руського воєводства з польською адміністрацією

Політика Польщі на українських землях

Насадження католицизму

Закриття православних церков і монастирів

Обмеження православних у праві обіймати державні посади

Насадження зневаги до православ'я та української культури

Таким чином, для українців польське панування означало початок тривалого соціального та етнічного конфлікту, який поширився на всі сфери життя України

Кревська унія (1385 р.)

Суть	Укладення угоди про державно-політичний союз між Великим князівством Литовським і Польським королівством
Причини	Наступ Тевтонського ордену на землі Литви й Польщі. Претензії Московського князівства на руські землі. Необхідність протистояти нападам татар. Прагнення польських феодалів отримати українські землі, литовських — здобуття економічних і політичних привілеїв, які мали польські магнати
Зміст	Великий князь литовський Ягайло одружувався з польською королевою Ядвігою та отримував титул польського короля. Польща й Литва об'єднувалися в одну державу, хоча Литва зберігала формальну незалежність. У Литві поширюється католицтво

Наслідки

Розгром Тевтонського ордену в *Грюнвальдській битві* (1410 р.).
Роздача українських земель польським феодалам.
Поширення католицизму в Литві та Україні.
Опір частини литовської, української та білоруської шляхти
(лідер опозиції литовський князь Вітовт, онук Гедиміна, домог-
ся свого призначення довічним правителем Великого князівст-
ва Литовського)

Українські землі у складі інших держав

Територія	Перебіг подій
Закарпаття	<p>Початок XI ст. — Закарпаття потрапило під владу Угорщини.</p> <p>XIII—XV ст. — позбавлення українців політичних прав і свобод, закріпачення селянства.</p> <p>1280—1320 рр. — східна частина Закарпаття входила до Галицько-Волинського князівства, проте згодом знову повернулася до Угорщини.</p> <p>1526 р. — унаслідок поразки в битві з турецькою армією Угорщина припинила незалежне існування. Східне Закарпаття відійшло Трансільванії, Західне — Священній Римській імперії</p>

Буковина

Від XII ст. перебувала у складі Галицько-Волинського князівства.

XIII ст. — на буковинських землях виникла окрема Шипинська земля, що визнала зверхність Золотої Орди.

Від середини XIII ст. увійшла до Угорщини.

1359 р. — Шипинська земля увійшла до Молдавського князівства як автономія, але протягом століття самостійність була втрачена, а територія розділена на Чернівецьку й Хотинську волості.

1514 р. — Молдавія визнала зверхність Османської імперії; на землях Буковини була створена Хотинська райя

Українське
Причор-
номор'я

До монгольської навали Причорномор'я належало половцям — тюркомовним кочовикам. Після утворення Золотої Орди в середині XIII ст. причорноморські степи ввійшли до її безпосередніх володінь, а на їхніх жителів поширилася назва татари. Середина XV ст. ознаменувалася розпадом Золотої Орди. 1449 р. — за сприяння великого литовського князя Вітовта Хаджі-Гірей проголосив себе незалежним правителем *Кримського ханства* зі столицею в Бахчисараї. Його влада поширювалася на Крим, пониззя Дніпра, Приазов'я, Прикубання

Територія	Перебіг подій
	<p>1475 р. — Туреччина завоювала Кафу (сучасна Феодосія), Мангуп, Перекоп і змусила хана Менглі-Гірея в 1478 р. розірвати зв'язки з Литвою та стати васалом Османської імперії. Зміна союзника Кримського ханства мала трагічні наслідки для України: починаючи від 1482 р., кримські татари щороку здійснювали походи за здобиччю на українські землі. Головною метою нападників був ясир — полонені, яких продавали на невольницьких ринках</p>

- Велике князівство Руське (1432—1435) — державне утворення на території Литовсько-Руської держави, що існувало з вересня 1432 р. до літа 1435 р. Виникло внаслідок громадянської війни у Великому князівстві Литовському 1432–1437 рр. До складу Великого князівства Руського входила вся територія України в складі ВКЛ, а також Полоцька, Витебська та Смоленська землі. Українські, білоруські та частина литовських князів підтримала Великого князя Литовського Свидригайла в його боротьбі з поляками та їх ставлеником — князем Сигізмундом.

- Відновлення та остаточна ліквідація Київського і Волинського удільних князівств
- Було відновлено Київське і Волинське князівства після вбивства Сигізмунда в 1440 р. змовниками з руських князів. Після цього на українських і білоруських землях спалахнуло повстання проти Литви, яке було придушено литовськими магнатами на чолі з новообраним великим князем Казимиром IV.
- Утім після придушення повстання вони змушені були піти на поступки місцевим князям і боярам. Відновлено Київське і Волинське удільні князівства і їм надано автономію. Київським князем став Олелько Володимирович, а волинським - Свидригайло. Проте поступки боярам Волині та Київщини були тимчасовими. Спираючись на підтримку польських феодалів, Литва взяла курс на остаточну ліквідацію залишків автономії українських земель.

- 1452 р. Після смерті Свидригайла поляки захопили Волинь і перетворили її на польську провінцію. Волинське князівство було ліквідовано.
- 1471 р. Після смерті князя Семена Олельковича ліквідовано Київське князівство і перетворено його на воєводство. У Києві було призначено литовського намісника.
- 1508 р. Повстання М. Глинського, спрямоване на відокремлення руських земель від Литовського князівства, яке було придушено. Це остання спроба українських князів відібрати свої землі у Литви, уникнути політичної залежності від Польщі.

- **Кримське ханство** — татарська феодальна держава в Криму в XV—XVIII ст., що виділилася із Золотої Орди. Після нападу в 1223 р. на Судак монголотатари в 30'х роках XIII ст. вдерлися до Криму і в 1239 р. захопили його степову частину, Основною господарства завойовників було кочове скотарство. На межі XIII—XIV ст. тут утворилося особливе намісництво з резиденцією в Солхаті (Старий Крим). Після міжусобної боротьби в 1433 р. в Криму за допомогою феодальної знаті закріпився Девлет Хаджі Гірей (помер у 1466 р.), який за підтримкою Великого князівства Литовського в 1443 р. створив незалежне від Золотої Орди Кримське ханство, до складу якого ввійшло також Нижнє Подніпров'я. При хані Менглі Гіреї (1468—1515 рр.) Кримське ханство після вторгнення в Крим у 1475 р. турецьких військ і розгрому ними гену' езьких колоній у Північному Причорномор'ї, стало васалом Туреччини. Феодальна знать Кримського ханства організовувала грабіжницькі походи в сусідні країни з метою захоплення здобичі, полонених для продажу в рабство й одержання данини й викупів.

- Нападів кримських татар у XVI—XVII ст. зазнавали території Росії, України, Польщі. Кримські війська в XVI ст. неодноразово осаджували Москву, Тулу та інші міста Росії. Тільки в першій половині XVII ст. до Криму було відправлено близько 200 тис. полонених. Російський уряд у XVI—XVII ст. для захисту південних кордонів Росії від набігів кримських татар створив систему засічних смуг (прикордонних укріплених ліній). Наприкінці XVII ст. в ході війни з Туреччиною розпочалися Кримські походи 1687—1689 рр., які, однак, закінчилися безрезультатно. Кримське ханство було зазвичай союзником Туреччини в її війнах із Росією в XVII—XVIII ст., будучи небезпечним вогнищем агресії на півдні, що відволікало чимало сил російського, польського й українського народів. Лише за Кючук'Кайнарджийським мирним договором 1774 р. Кримське ханство перестало бути васалом Туреччини

Козак (слово тюркського походження) – вільна озброєна людина.

- Перші писемні згадки про козаків датуються **1489 р.** З «Хроніки» польського автора М. Бельського дізнаємося, що у **1489 р.** козаки супроводжували польське військо в поході проти татар. У **1492 р.** кримський хан Менглі-Гірей скаржився Великому князю литовському, що українські козаки напали на татарський корабель в гирлі Дніпра.

- **Причини виникнення козацтва:**

1. Економічні (нестача власної орної землі призводила до народної колонізації земель Дикого поля).
2. Соціальні (експлуатація населення, кріпацтво).
3. Політичні (цілеспрямована політика литовців і поляків поставити козаків на службу для захисту кордонів від татар).
4. Стратегічні (постійна небезпека з боку Кримського ханства та Туреччини).
5. Національно-релігійні (політика полонізації українців та покатоличення православних).

- **Полонізація** – нав'язування польської мови, культури, традицій.
- **Покатоличення** – нав'язування католицизму.
- Українське козацтво виникає на Півдні України, на території **Дикого поля**, Запоріжжя.
- **Дике поле** – назва слабо заселених причорноморських степів України. Землі Дикого поля були знелюднені внаслідок постійних турецько-татарських нападів.
- **Великий Луг** – дніпровські плавні, розташовані нижче о. Хортиця, що були осередком козацьких промислів і символом вольності запорожців.
- **Джерела козацтва:** селяни, міщани, дрібна шляхта, православне духовенство, уходники, злочинці тощо.
- **Національний склад запорозького козацтва:** українці, росіяни, білоруси, литовці, поляки, татари, молдавани та ін.

Господарське життя України другої половини XIV – першої половини XVI ст.

Галузь	Характеристика
Сільське господарство	Залишається провідною галуззю економіки, поряд із перелогом і двопільною системою сівообігу поширюється трипільля, розвиваються тваринництво, городництво, садівництво, бджільництво; суттєву роль продовжують відігравати рибальство й мисливство; у зв'язку зі зростанням великих феодалських господарств до середини XVI ст. майже зникають вільні общинні землі; збільшується грошова й натуральна рента для селян, додається панщина — 14 днів на рік
Промисли	Традиційними є солеваріння, виробництво дьогтю, смоли й поташу; селяни виготовляли сукно й полотно, гончарний посуд, предмети з металу й дерева для домашнього вжитку

Ремесло
й торгівля

Розвиток пов'язаний зі зростанням міст, у яких від XV ст. поширюється магдебурзьке право — міське право, яке передбачало звільнення міста від управління, судової та адміністративної влади місцевих феодалів-власників міст і створення місцевого самоврядування.

Існування в середині XVI ст. близько 130 ремісничих спеціальностей.

Поширення на українських землях, що входили до Польщі, цехів (щоправда, православні українці не могли стати цеховиками, оскільки до цеху приймали тільки католиків).

Зростання міжнародної торгівлі (центрами зовнішньої торгівлі були Київ, Львів, Кам'янець-Подільський і Луцьк).

Основна форма внутрішньої торгівлі — ярмарки, що проводилися кілька разів на рік

Система самоврядування за магдебурзьким правом

Заможні міщани обирали

Магістрат — орган міського самоврядування, що виконував адміністративно-судові функції та складався з двох колегій, члени яких обиралися довічно

Лава — суд у кримінальних справах, членами якого були засідателі — «лавники»

Війт — очолював Лаву. Він обирався тільки зі шляхтичів, часом передавав посаду в спадок

Рада — адміністративний орган і суд у цивільних справах, членами якого були «радники»

Бурмистр — обирався по чергово з «радників» на квартал для керівництва діяльністю Ради

Основні верстви українського суспільства

Привілейовані

Непривілейовані

Шляхта

Духівництво

Міщани

Селяни

Шляхта (землевласники) (заборонені позасудове покарання та позбавлення землі «без вини»)

Князі

Найбагатша частина шляхти, нащадки удільних князів, не підпорядковувалися місцевій адміністрації

Пани

Заможна шляхта з давнього боярського роду, земля перебуває в спадковій власності

Зем'яни

Середня шляхта, що отримала землю за військову службу з власним загоном

Бояри

Дрібна шляхта, що служила особисто

Міщани

```
graph TD; A[Міщани] --> B[Патриціат]; A --> C[Бюргери]; A --> D[Плебс]; B --- B_desc[Найбагатші та найвпливовіші ремісники-майстри й купці]; C --- C_desc[«Середній клас»: більшість купців, цехові ремісники]; D --- D_desc[Дрібні ремісники й торговці];
```

Патриціат

Найбагатші та найвпливовіші ремісники-майстри й купці

Бюргери

«Середній клас»: більшість купців, цехові ремісники

Плебс

Дрібні ремісники й торговці

Селяни

Слуги

Особисто вільні селяни, які перебували на службі й за це користувалися землею

Данники

Особисто вільні та економічно незалежні селяни, які сплачували державі податок (данину)

Тяглові

Могли бути і вільними, і кріпаками. Працювали на державній або шляхетській землі, за що відпрацьовували панщину з власною худобою (тяглом)

Культура

Загальні риси	Складні умови розвитку української культури спочатку за умови навали монголо-татар, а згодом експансії Польщі та Литви, переходу українських територій під владу Польщі, Литви, Угорщини, Молдови
Освіта й наука	<p>Існування українських шкіл при монастирях, церквах, маєтках феодалів; учителями були дяки, які навчали дітей грамоти, молитов, церковного співу.</p> <p>Навчання дітей окремих можновладців у школах Польщі, Чехії, Німеччини.</p> <p>Відсутність вищих навчальних закладів в Україні.</p> <p>Здобуття вихідцями зі знатних родів вищої освіти в Краківському, Празькому, Падуанському, Болонському і німецьких університетах.</p> <p>Діяльність українського науковця <i>Юрія Котермака (Дрогобича)</i> — професора медицини Болонського й Краківського університетів (його відома праця — «Прогностична оцінка поточного</p>

Освіта й наука	<p>1483 року», яка вийшла в Римі й містила відомості з астрології, філософії, географії, економіки).</p> <p>Творчість поета <i>Павла Русина</i>, якого вважають одним із носіїв європейського літературного стилю.</p> <p>Вплив на розвиток української культури <i>Франціска Скори-ни</i> — білоруського ученого, який певний час жив в Україні й був носієм гуманістичних традицій Відродження</p>
Літера- тура	<p>Провідне місце посідає церковна література, у якій від XIV ст. поширюються південнослов'янські впливи; їхніми речниками в Україні стали митрополити Кипріян і Григорій Цамблаки.</p> <p>Виникнення світських творів («Троянська історія», «Сказання про індійське царство», збірник «Ізмарагд» тощо).</p> <p>Важлива роль належала літописам, які подавали цікаві факти з історії України та Білорусі (так звані литовсько-руські літописи).</p> <p>Усна народна творчість представлена історичними піснями, думами, що оспівують подвиги українського народу в боротьбі з ворогами («Утеча трьох братів з-під Азова», «Маруся Богуславка», «Самійло Кішка» тощо).</p>

Архі-
тектура
й живо-
пис

Будівництво оборонних споруд (поява мурованих замків і фортець: замок у містах Кременці, Білгороді (Дністровському), Луцьку).

Розвиток церковного будівництва (збереження традицій Київської Русі, вплив військового архітектурного стилю). Від початку XVI ст. в Україні знаходить відображення європейський ренесансний стиль — Петропавлівська церква на Поділлі (XV ст.), церква в Рогатині (XIV—XV ст.) та ін.

Панування в XIV—XV ст. церковного стилю перехідного періоду, у якому поєднувалися попередні зразки візантійського стилю та нові європейські впливи готичного стилю (церква Різдва Христового в Галичі (XIV ст.), у Межиріччі на Волині (XV ст.), у Лаврівському монастирі на Бойківщині (XIV—XV ст.) та ін.).

Високий розвиток українського малярства.

Звернення живопису крім релігійної тематики до світських тем.
Поширення портретного живопису